

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ РУСИНІВСТВА 90-х років ХХ ст.

Розпад СРСР, боротьба національних та регіональних сил за політичну владу в різних частинах пострадянського простору, зокрема - в Україні та на Закарпатті, привела до появи чисельної публіцистики, часом під виглядом суто наукової літератури з проблем міжетнічних відносин, етнічної та національної самоідентифікації. Разом з тим були знехтувані досягнення етнологічної науки щодо розробки проблеми феномену етносу, його мозаїчності, типологію та закономірності перебігу етнічних процесів, етнонаціональну самоідентифікацію населення і т.ін.

Принагідно зауважимо, так звана проблема русинства взагалі не фігурувала в академічних (енциклопедичних, довідкових) виданнях 1989-1991 років при висвітленні етнокультурних процесів на Закарпатті. При характеристиці етнокультурних процесів кінця 80-х- початку 90-х років ХХ ст. дослідники вказували на процеси етнічної консолідації і міжетнічної інтеграції, Закарпаття вирізнялось як етнографічна зона із своєю етнографічною мозаїчністю та етнічною строкатістю (91,23-24,27-30; 65,9-11). Однак вже в подібних виданнях 1996 року фігурують проблеми "закарпатського синдрому" (І.Мигнович), "Пудкарпатської республіки" (В.Маркус), розкриття терміну "русини" поряд із "гуцули", "лемки" (Т.Клименко) і т.д. (38,695-697,782-785; 21,115-116). Таким чином проблема русинства поряд із публіцистичною літературою активно впроваджується в наукові студії.

Висвітлюючи русинську проблематику спробуємо виділити співвідношення наукової об'єктивності та ідеологічної кон'юнктури, еволюцію поглядів дослідників, методи осягнення проблеми та історіософські засади наукових розвідок.

Аналіз історіографічної джерельної бази (наукової, науково-публіцистичної літератури) із цієї проблеми дозволяє нам (умовно, для зручності історіографічного огляду) виділити ряд напрямків і течій в студіях русинської проблематики.

Насамперед, це - два напрямки у трактуванні історії і сьогодення русинства:

- історико-політичний (конструктивістський) напрямок;

- лінгвістико-етнологічний (примордіалістський) напрямок

Представників першого напрямку (*історико-політичного*) об'єднує трактування історії та сучасності українців Закарпаття, виходячи із апріорного визнання їх за самоостатнє поле дослідження- етнокультури спільноту із русинською ідентичністю. Ця спільнота, на переконання групи науковців, хоч близька до українського етносу, нації, але не тотожна їй. Дослідники звертають увагу на активізацію русинського руху на Закарпатті на початку 90-х років, діяльність русинських громадських організацій і т.ін. Тому формулюється концепція щодо відновлення колишнього етнічного "русин" в якості етнічного маркера українського населення Закарпаття, обґрунтовується доцільність адміністративно-територіальної автономії області.

Отже, дослідники, на наш погляд (хоча самі можуть і заперечувати такий підхід), виходячи з потреб громадянського суспільства, як і апологети марксистської доктрини щодо побудови інтернаціональних спільнот, ставлять акценти в своїх студіях на ґрунті методологічних засад конструктивістської концепції етносу (Б.Андерсон, Г.Блумер, П.Бурді та ін.). Суть останньої зводиться до розуміння етнічності як свідомо сконструйованої системи, переважно лідерами, місцевою елітою; заперечується генетична закодованість етнічних ознак, біосоціальна природа етносів, мозаїчна структура того чи іншого етносу. Такі загальні вихідні положення цього напрямку об'єднують представників наступних течій.

1) *історико-соціологічна течія* (М.Макара, І.Мигонич, А.Колібаба, О.Пелін, П.Токар).

В перших публікаціях з проблеми русинства І.Мигонич справедливо відзначав, що варто не протиставляти поняття "русин" і "українець", оскільки це лише різні етапи розвитку одного етносу. Головною ж причиною консервації етнічному "русин" на Закарпатті стало нерівномірне формування національної свідомості українського етносу (45,111). Спробу реанімації політичного русинства І.Мигонич іменує не антиукраїнським сепаратизмом, а регіональним партикуляризмом, що має корені в місництві та політичних амбіціях (45,113-114).

Найбільш резонансною була стаття М.Макари і І.Мигонича в "Українському історичному журналі" (37; 49,15-32). Вчені

показали дискредитацію діяльності Товариства карпатських русинів через політизацію проблеми, боротьбу за лідерство, амбіції та зв'язування відносно всередині керівництва товариства. Ще раз була підкреслена теза про неможливість протиставлення термінів "русин" та "українець" як різних народів, відзначено труднощі у творенні штучної русинської літературної мови, емоційно-полемічний характер аргументів представників русинського руху (37,119-122; 49,18-24).

Одночасно автори на основі результатів соціологічних досліджень показали тенденцію до відродження русинської етноідентичності, утвердження локальної самоназви "закарпатці" (37,127; 49,31). Дослідники відзначили про дві тенденції, що проявляються в діях радикального крила керівництва Товариства карпатських русинів та етнокультурне (народне) русинство, коріння якого в етнографічній мозаїчності українського етносу (37,126-127; 49,30-31).

В наступних працях І.Мигонич і М.Макара звертають увагу на тенденції, які стають характерні для "народного русинства". Так, М.Макара закликає про недоцільність абсолютизації та нехтування результатами соціологічних досліджень щодо русинської ідентичності (49). В окремих публікаціях, виступах, заявах (в тому числі із трибуни Верховної Ради України) І.Мигонич вказує вже на небезпеку етнокультурної асиміляції русинів українцями (?- М.3.), проблеми територіально-економічної сепаратистської і явну причину- агресивний менталітет галичан. Тому, на твердження І.Мигонича, русини вимушені заявляти про себе, заперечити сепаратистичний імідж закарпатців (46; 49,42-45,71-102). Українське населення Закарпаття вже визнається окремим етносом, на противагу попереднім науковим висновкам, ще одним слов'янським народом, який перебуває в стані затяжного становлення (47,119-120; 48,196-199; 33; 43; 44; 34,35-37; 36). Нехтуючи досягненнями етнологічної науки, М.Макара твердить, що виникає методологічна невизначеність, коли русинів прирівнювати до етнографічних груп- лемків, бойків, гуцулів (35). Таким чином, прослідковується еволюція поглядів, наукових висновків та акцентів дослідників, що потрібно враховувати при детальшому історіографічному огляді проблеми.

Результати соціологічних досліджень П.Токара (листопад 1991 року, лютий 1992 року) щодо ставлення населення до

русинства взяти на озброєння ідеологи і функціонери політичного русинства (89; 90). Проте загалом результати ілюструють прагнення українців Закарпаття бути в складі України. Автономістичні орієнтації дослідник справедливо пояснює бажанням самостійного господарювання в краї, інтересами національних меншин області (89; 90, 119).

А.Колібаба, спираючись на окремі результати соціологічного дослідження, вказує на тенденцію до зменшення кількості "сепаратистів" і "україністів", зростання прибічників оновлення СРСР, переважно серед осіб із неповною середньою і початковою освітою (26).

О.Пелін дослідив русинську проблематику в контексті проблеми міжетнічних відносин на Закарпатті (69; 70; 71; 72; 73; 74). Виникає непорозуміння від диференціації "етнічних груп" "русини", "закарпатці", "українці", "інші ("радянські")", які розміщені дослідником в різних системах координат "етнічного простору" Закарпаття. Виникає питання- де розміщується міжколітна етнічна спільнота, яка наразі має етнонім "українці"? Адже виключно соціально-політичні чинники обумовили існування етнічних маргіналів- радянських людей, закарпатців, російськомовних та угромовних русинів. Розглядати їх як "етнічні групи" означає, власне, некоректне використання дефініцій в наукових розвідках. На наше переконання, студії претендують на виключно соціологічну модель міжетнічних відносин, оскільки знехтувані методи та історіософські засади теорії етносу, загалом етнологічної науки.

2) *історико-правова течія* (П.Магочий, І.Поп, В.Галас, І.Гранчак, М.Болдижар, С.Віднянський).

Концепція П.Магочия щодо русинської проблематики, власне, часів української державної незалежності, зводиться до наступних положень. По-перше, дослідник підходить до русинів як до нації, її особливого інтегрування в пострадянську епоху. По-друге, вчений акцентує увагу на на появі та діяльності чисельних русинських організацій в Югославії, Польщі, Словаччині, Чехії, Угорщині, Україні (на Закарпатті). По-третє, П.Магочий обґрунтовує необхідність, в силу "русинського національного ренесансу", на державному рівні забезпечити права русинів в Закарпатті, оскільки ситуація в українському Закарпатті, як твердять дослідник, є найгіршою (28, 109-112; 30, 3, 14; 98, 15). Грунтуючи свої висновки на основі принципів американської

етнополітологічної думки (а наразі в російській- В.Тішков) дослідник вступає в полеміку із українським опонентом О.Мишванцем (29, 194-198).

І.Поп, В.Галас розглядають мобілізацію русинського руху на Закарпатті в перші роки державної незалежності України як реакцію на жорстку націоналістичну експансію українців-галічан. Дослідники проводять паралелі із подібною ситуацією в краї в міжвоєнний період (14, 7, 18-19).

Вчені також оперують низкою етноідентифікаційних термінів щодо українців Закарпаття: "карпатський народ", "закарпатський народ", "маленький поліетнічний народ" (7-М.П.), що вносить елементи непорозуміння в контексті використання дефініцій в етнологічних студіях (14, 3, 12, 18). І.Поп та В.Галас відзначають, що на основі злиття в єдиний соціально-культурний організм національних груп Закарпаття виникла специфічна центрально-європейська ментальність закарпатців усіх національностей (14, 12). Подібні висновки заперечує навіть буденна практика. До прикладу, наскільки відмінними є світосприйняття та етнопсихологічний склад циган, німців, угорців, українців, румунів краю. Навіть, вони самі заперечують ідентифікацію на основі територіальної солідарності на кшталт "закарпатці".

Одночасно дослідники відзначають, що закарпатці дистанціюються не від українського народу, "часткою якого є", а від політичних сил, які прагнуть встановити націонал-авторитарний режим (14, 19). Тому, перспектива автономії Закарпаття вирішила б соціально-економічні, культурні проблеми, спростувала б імідж сепаратистів і т.д. (14, 47-53; 77, 13-15; 76, 16).

І.Гранчак висвітлює етносоціальні процеси початку 90-х років ХХ ст. через призму історико-ретроспективного підходу (18). Вчений зазначає, що русинство 90-х років є наслідком виключно внутрішніх етносоціальних процесів, хоч "народ Закарпаття" ідентифікує себе з Україною, але прагне особливого статусу- самоврядності та автономізму (18, 50-51). Таким чином, точка зору дослідника близька до концепції І.Поп і В.Галаса про автономізм, що особливо підкреслено в газетних публікаціях автора (15; 16; 17).

С.Віднянський оцінює русинство в умовах української державності, як реакцію на українофільство, хоча більшість закарпатців і відчувають спільність з українським народом, проте

являються "західною галузкою української нації" (11,52-53; 12,54-56). Дослідник формує проблему самоврядного статусу Закарпаття і в контексті активної діяльності національних меншин краю, що може стати джерелом перманентних регіональних конфліктів (12,56).

В рамках висвітлення проблем державно-правового розвитку Закарпаття досліджує проблему русинства М.Болдиняр. На думку вченого, русини краю разом з іншими етносами області (як "закарпатський народ") повинні зайняти гідне місце серед інших етносів України, відзначені особливою графою в рамках перепису 2001 року (6,47-48; 7,144-146; 8,58; 9,10-11; 10). З іншого боку, дослідник не протиставляє русинську ідентичність (як побутовий рівень суспільної свідомості) приналежності до української нації (теоретичний рівень) (8, 8). Такий підхід характеризує своєрідну амбівалентність наукового світогляду дослідника.

3) *радикально-публіцистична течія* (В.Сочка-Боржавін, І.Тураїця, В.Фединишинець).

В.Сочка-Боржавін в "Історії общества ім. А.Духновича и народных домов русинов" приділяє окрему увагу відродженню товариства імені О.Духновича в 90-х роках (81, 16-18). Характеризує культурно-освітні заходи, які проводило товариство, зв'язує причини гальмування успішних культурницьких досягнень товариства в 1996-1997 роках в контексті протистояння русинофільського і українофільського напрямів на теренах Закарпаття в часи незалежності України, часом емоційно звинувачуючи своїх опонентів (81, 19-27).

Вже І.Тураїця зводить свої виклади до пропагування антиукраїнства, звинувачення України перед світовим громадськістю (23,47-48). Використання наукової термінології товариства вражає своєю "оригінальністю", втім, некомпетентністю в основах української етнографії (88).

В.Фединишинець особливо відзначається (маємо на увазі використання комунікативних PR-технологій в опублікованих працях) своєю концепцією русинства. У своїх чисельних наукових публікаціях він популяризує ідеї П.Магочія, якого називає русинським Грушевським (93; 94,8,16). В.Фединишинець апологізує перспективи створення русинської літературної мови (96; 97). Письменник відзначає про відродження русинського етносу в майбутньому, оскільки наразі йому бракує власного

націоналізму (95,42; 101). В.Фединишинець запроваджує власні терміни- "карпато-рутени", "Рутенія", недоцільність вживання яких заперечує навіть вчений-історик І.Пон (99,113).

Концепція русинів як "центрального слов'ян" в рамках сучасної історичної наукової парадигми виглядає явно некоректною (100,51). Символічно, що в перших публікаціях дослідник навіть висловлює невдоволення етнографічним русинством М.Макари (94,5). Загалом погляди В.Фединишинця, як оригінального письменника, суть доволі мінливими. Втім, вони відображають основні елементи радикальної течії із динамічними корективами власної концепції русинства, в силу дії тих чи інших факторів.

Представників *лінгвістико-етнологічного* напрямку об'єднують наступні теоретико-методологічні засади. По-перше, українське населення Закарпаття доповнює мозаїчність українського етносу; етнографічні особливості, які беруть на озброєння ідеологи політичного русинства, сформувались в силу природно-історичних специфічних особливостей Закарпатської етнографічної зони. По-друге, русинство 90-х років ХХ ст. - результат зовнішньої політики іноземних держав в умовах розпаду біполярного світу. По-третє, внутрішні причини виникнення русинства- етнічна маргіналізація населення Закарпаття у поєднанні з проросійськими або сворітеграційними симпатіями, ментальні особливості засудження "радянської людини" проявив націоналізму (патріотизму в ставленні до власного етносу, нації).

Тому, цей напрямок близький до примордіалістської (первинної) концепції етносу (К.Гірс, Дж.Сімпсон, Е.Сміт). Послідовники цього підходу визнають етнос субстанцією об'єктивної реальності, роль свідомих і несвідомих чинників формування етнічної самосвідомості, національної свідомості, отождивляють етнічність із явищами культури (мова, звичаї, обряди, релігія та ін.), які суть своєрідними маркерами певного етносу.

1) *лінгвістична течія* (О.Мишанич, Ю.Балега, П.Чучка, Ф.Мишанич, М.Павчук та інші).

Значний доробок в рамках цієї течії належить О.Мишаничу. Дослідник розглядає реанімацію політичного русинства на

початку 90-х років через призму державницького підходу. Політичне русинство в контексті діяльності Товариства карпатських русинів оцінюється як прояви та реплікати сепаратизму на теренах незалежної України, як протидія національно-демократичним трансформаціям українського етносу (59,197-202; 58,92-95; 61,141; 54; 52,5-6; 60,10-14; 50,29-31; 51; 55,5-11; 53,39-50; 62,18). О.Митшанич різко засуджує діяльність "ідеологів і покровителів" неорусинства (56; 54; 62,39), аналізує зовнішні чинники складання "феномену політичного русинства" (62,19-24; 59,203; 57).

Геополітичні та внутрішні фактори (зовнішня політика Російської Федерації, колишньої Чехословаччини, сусідньої Угорщини; політична діяльність активістів угорської національної меншини в перші роки незалежності України, амбіції активу Товариства карпатських русинів, окремих діячів науки, культури, релігії Закарпаття) сепаратистських тенденцій на Закарпатті аналізує Ю.Балега (1; 2; 3; 4; 5). Споживацькі настрої частини інтелектуалів у поєднанні із економічним дискомфортом і умовами гласності- головні причини неорусинства, на думку П.Чучки (102,56-57,61). Економічні аспекти геополітичних інтересів Росії та сусідніх країн (Угорщина, Словаччина, Румунія, Польща) в контексті русинського руху підкреслює Ф.Митшанич (63).

Як спроба активізувати орієнтацію населення на "спільний економічний простір СНД", розглядає політичне русинство М.Панчук (67,314,330; 68,118,121). В таких умовах, зазначає дослідник, русинським лідерам доводиться бути "звучниками у політичній грі" (67,325; 68,119). Штучність русинської проблематики, проросійські корені політичного русинства щодо дестабілізації державотворчих процесів в Україні наголошують в своїх публікаціях В.Маркусь, О.Данко, М.Мушинка, О.Мушинка, Ф.Ковач, Я.Каричак, О.Гаврош та інші (40; 41; 78,42; 25,27-28; 19,67; 20; 80; 64; 79,47; 24).

2) *етимологічна течія (М.Тиводар, С.Павлюк, О.Малець, Я.Пилипський, О.Майборода).*

На основі ґрунтовних етимологічних студій М.Тиводар показує ідеологічне підґрунтя творення "закарпатського народу" (83; 85; 86; 87). Вчений вказує на абсурдність протиставлення етнонімів "русини" і "українці", оскільки сутність етніогенезу не

передається етнонімом, а стереотипами етнічної поведінки, традиційними рисами побуту, культури (87,299; 83,179-182).

В окремій науковій розвідці дослідник вказує на внутрішні джерела закарпатського русинства- наслідок процесів етномаргіналізації угромовних та російськомовних "русинів" краю, приводить порівняльно-історичний матеріал для пояснення однотипності вказаних явищ і процесів в етнічно-історичному контексті (82; 84,18-20). У подібному ракурсі розглядає проблему С.Павлюк. Вчений зокрема зазначає про неспроможність штучно запліднити споконвічну українську землю "паразитичним бур'яном" політичного русинства (66).

О.Малець акцентує увагу на проблемі русинства в контексті ідеологічних доктрин та діяльності політичних партій і рухів на теренах Закарпаття (39). Зокрема, ідеологія політичного русинства чітко прослідковується в діяльності Товариства угорської культури Закарпаття, Товариства карпатських русинів, Закарпатського народного об'єднання, Товариства імені О.Духновича, практиці угорських, словацьких, російських політичних партій і громадських організацій, що підтримують русинські організації Закарпатської області (39,184-188).

Я.Пилипський, оперуючи результатами соціологічного обстеження етнополітичної ситуації в Закарпатті в 1996 році, вказує на труднощі етнічної самоідентифікації українського населення області. Соціологічні дослідження вирізняють "українців" (51%), "русинів-українців" (3%) і "русинів" (6%) (75,81). Опитування однозначно вказують на переважну проукраїнську державну орієнтацію. Лише ті, котрі назвали себе русинами виявились вимогливими в плані територіальних претензій до сусідніх держав- Словаччини, Польщі, Угорщини, Румунії (75,82-83).

Як закарпатську версію периферійного націоналізму розглядає проблему політичного русинства О.Майборода. В теоретичному плані русинську ідентичність дослідник визнає як примордіальну (первинну), а українську ідентичність як ситуативну (31,5-9; 32,17). Отже, О.Майборода виходить із поєднання примордіальної (первинної) та інструменталістської (мобілізаціоністської, ситуаціоністської) концепцій етносу, що вносить деякі труднощі в оперуванні етнологічною термінологією. Наприклад, термін "русинська етніографічна група" для позначення українського населення Закарпаття (31,3) є

не зовсім доречним через підміну понять "етнографічна зона" (вивчення всього Закарпаття) на "етнографічна група" (закарпатські бойки, лемки, долиняни; на думку деяких дослідників і гуцули).

Дослідник розглядає політизацію русинської проблеми в 90-х роках як складову частину процесу формування української політичної нації, як прояв мобілізаційних процесів в середовищі інтелектуальної еліти, формування ядра етносу, поширення цінностей, ідей, формування спільного "міфу", власної історії, протиставлення ідентичностей русинської та української, що формують націоналістичні риси русинського руху на Закарпатті (31,9-16; 32,16). Ілюстрація економічних труднощів в контексті автономістичних домагань русинського руху вказує на проблему адаптації центру і периферії української політичної нації і русинської ідентичності (31,17-24). Подібні погляди щодо ролі ситуативних цінностей в "національних претензіях" закарпатських русинів, тенденцій федералізму, антиукраїнського сепаратизму зустрічаємо в праці В.Кулика (27,11,36-37).

Зауважимо, що русинська проблематика за часи незалежності України поглинула дослідників. Проблема русинства поляризувала дослідників, але не розширила предмету дослідження, внесла до наукових досліджень ідеологічно-пропагандистські лозунги. Відповідно, не висвітлюються проблеми сучасного державного українського буття українців Закарпаття. Перелік публікацій, досліджень такого ґатунку зводиться до розширення в майбутньому (42; 92; 22).

Наразі заслуговує на увагу наукова розвідка з проблеми минулого, сучасного і майбутнього українців Закарпаття В.Задорожного і С.Федаки (22). Вчені висвітлили особливості українства Закарпаття порівняно з іншими регіонами України (22,265-268). Дослідники вказують на перспективи українства, подають корисні рекомендації щодо оптимізації соціально-політичного і духовно-культурного розвитку українства (22,268-270).

Аналіз досліджень русинської проблематики дозволив нам умовно виділити два напрямки (історико-політичний і лінгвістико-етнологічний), відповідні течії (історико-соціологічна, історико-правова, радикально-публіцистична; лінгвістична, етнологічна) у трактуванні проблеми. Історіографічний огляд літератури із проблеми русинства 90-х років ХХ ст. доволі

екстенсивний за обсягом. Проте на цьому тлі не відбувається розширення поля дослідження. Проблема поляризувала дослідників, внесла в науковий доробок емоційну складову, ідеологічні змагання і т.д. В подібних умовах, власне, висвітлення українського буття в умовах державної незалежності України не знайшло належного висвітлення в працях вчених. Такі студії потребують подальшого вивчення фахівцями в галузі історії, етнології, соціології.

1. Балєга Ю. "Русинська" чи руська мова наша? // Українська мова на Закарпатті: у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року).- Ужгород: Патент, 1993.- С.49-56.
2. Балєга Ю. Відповідь заокеанському емісару українофобії і КТБ проф. Магочі // Державність.- 1993.- №1.- С.31-38.
3. Балєга Ю. Відповідь професору Магочі // Балєга Ю., Сірка Й. Хто ми є і чі ми діти? (Полемика з проф. П.Р. Магочі).- К.: Обереги, 1991.- С.3-19.
4. Балєга Ю. Політичне русинство і будівництво української держави // Українські проблеми.- 1994.- №2.- С.66-72.
5. Балєга Ю. Сепаратистські тенденції в сучасному Закарпатті // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року).- Ужгород: Гражда, 1994.- С.61-70.
6. Болдизяр М.М. Будьмо правдивими до минулого.- Ужгород: Міська друкарня, 2000.- 68с.
7. Болдизяр М.М. Краю мій рідний.- Ужгород: Комітет інформації, 1998.- 232с.
8. Болдизяр М.М. Наука вимагає правди.- Ужгород: Міська друкарня, 1999.- 68с.
9. Болдизяр М.М. Русинство: вчора, сьогодні, завтра (державно-правовий аспект) // Християнська родина.- 2000.- 12 лютого.- С.8-11.
10. Болдизяр М.М. Чи стануть підкарпатські русини українськими русинами? // Християнська родина.- 1999.- 6 травня.- С.6-8.
11. Віднянський С. Історичні аспекти сучасного "русинського руху" в Закарпатті та його вплив на поточну політику Української держави // Державність.- 1994.- №1-2.- С.52-53.

12. Віддільський С. Прояв "закарпатського сепаратизму"? // Політика і час. - 1993. - №12. - С.51-56.
13. Гаврош О. Дорога в нікуди. Спроби створити новий народ зазнали поразки // Політика і культура. - 2000. - 1-7 серпня (№27). - С.26-27.
14. Галик В., Поп І. Закарпаття в контексті європейської політичної історії ХХ століття (історіософські роздуми). - Ужгород: Патент, 1995. - 78с.
15. Гранчак І. Автономія: за і проти // Новини Закарпаття. - 1991. - 6 листопада. - С.4-5.
16. Гранчак І. Вічнозелені галузки Карпатського краю // Новини Закарпаття. - 1991. - 6 лютого. - С.4-5.
17. Гранчак І. Самоврядність: за і проти // Новини Закарпаття. - 1991. - 28 листопада. - С.4-5.
18. Гранчак І. Хто такі русини і чого вони хочуть // Політика і час. - 1993. - №12. - С.45-51.
19. Данко О. "Карпаторусинство" - засіб політичного обману // Дукля. - 1993. - №3. - С.67-69.
20. Данко О. Біохемія цьому не винна: мадяронство, русинізм та Іван Турянця // Календар українців Угорщини на 2000 рік. - Ужгород: Мистецька лінія, 2000. - С.80-83.
21. Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні / За ред.В.Б. Свуха. - К.: Фенікс, 1996. - 172с.
22. Задорожний В., Федака С. Українці на Закарпатті: минуле, сучасне, майбутнє // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи. Доповіді та повідомлення наукової конференції присвяченої 70-річчю доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Гранчака Івана Михайловича 7 жовтня 1997 року. - Ужгород: Патент, 1998. - С.261-271.
23. Заміряне на русинів. Міжнародний семінар о русинських меншинах у Виходосередній Європі / ред.- Том Трієр /.- Данський інститут культури. - Прятів: ДАТАПРЕС, 1999. - 89с.
24. Киричак Я. Політичне та соціально-економічне становище на Закарпатті (проблеми політичного русинства) // Визвольний шлях. - 1996. - кн.2. - С.162-167.
25. Ковач Ф. Наші національні парадокси // Дукля. - 1991. - №2. - С.20-30.

26. Колибаба А. Ужгородді напередодні виборів // Новини Закарпаття. - 1994. - 22 січня. - С.4.
27. Кулик В. Український націоналізм у незалежній Україні. - К.: НАУКМА, 1999. - 64с.
28. Магочій П.Р. Русинське питання // Політична думка. - 1995. - №2-3. - С.105-115.
29. Магочій П.Р. Створені чи перетворені в Америці: формування національної свідомості серед карпато-русинських імігрантів та їхніх нащадків // Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном. - Нью-Йорк: Колумбійський університет, 1993. - С.166-205.
30. Магочій П.Р. Карпатські русини (буклет). - Торонто: Карпато-русинський дослідний центр, 1995. - 24с.
31. Майборода О. "Політичне русинство". Закарпатська версія периферійного націоналізму. - К.: НАУКМА, 1999. - 25с.
32. Майборода О.М. Проблема формування нової ідентичності української нації // Стратегія національної консолідації в Україні: Пошук моделей міжнаціональної інтеграції: Матеріали "круглого столу" експертів "Формування стратегії національної консолідації в Україні: пошук моделей міжнаціональної інтеграції", Ужгород, 18 березня 2000 року/ [Редкол.: О.Г.Свистунов (голов. ред.) та ін.]. - Ужгород: "Видавництво В.Падяка", Закарпатська обласна організація Товариства книголюбів України. - С.13-18.
33. Макара М. Русинство в етнополітичному житті центральноєвропейського регіону // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. - С.210.
34. Макара М.П. Деякі питання історії й сучасної етнополітичної ситуації в Закарпатті // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". - Ужгород: Патент, 1997. - С.32-45.
35. Макара М.П. Деякі питання історії й сучасної етнополітичної ситуації в Закарпатті // Християнська родина. - 1997. - 9 жовтня. - С.4-7.

36. Макара М.П. Незважений крок української етнополітики або чергове "розв'язання русинської проблеми" // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". - Ужгород: Патент, 1997. - С.175-183.
37. Макара М.П., Мигович І.І. Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя // Укр. істор. журн. - 1994. - №1. - С.117-128.
38. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Ривмаренко (відп. ред.) та ін. - К.: Генеза: Довіра, 1996. - 942с.
39. Малець О. Політичне русинство в ідеології і практиці сучасних політичних партій і рухів // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. - С.183-188.
40. Маркусь В. "Підкарпатська республіка" на політичній шахівниці // Віче. - 1993. - №12. - С.110-118.
41. Маркусь В. Довкола закарпатської "автономії" // Дукля. - 1991. - №4. - С.43-45.
42. Матеріали установчої конференції по відродженню Закарпатського крайового товариства "Просвіта". - Ужгород: Закарпатське крайове товариство "Просвіта", 1991. - 120с.
43. Мигович І.І., Макара М.П. Русины как самодостаточная этнокультурная общность // Наш чесько-русинський календар 2000. - Ужгород: Патент, 1999. - С.16-21.
44. Мигович І.І., Макара М.П. Русины как специфическая этнокультурная общность // Християнська родина. - 1999. - 18 червня. - С.10-11.
45. Мигович І. Злагоді перевали не завада // Віче. - 1993. - №6. - С.108-114.
46. Мигович І. Через історичні завали. Слово за русинів // Голос України. - 1998. - 2 грудня. - С.4.
47. Мигович І., Макара М. Русинство в контексті сучасного етнічного ренесансу // Віче. - 1999. - №7. - С.111-122.
48. Мигович І., Макара М. Русинство в контексті сучасного слов'янства // Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в ХІХ-ХХ ст. Доповіді наукового семінару, присвяченого Слов'янському з'їзду в Празі. - Ужгород: Колір прінт, 1999. - С.192-200.
49. Мигович І.І., Макара М.П. Слово за русинів. Науково-публіцистичне видання. - Ужгород: Християнська родина, 1999. - 104с.
50. Мишанич О. "Карпаторусинство", його джерела й еволюція у ХХ ст. - К.: Відродження, 1992. - 56с.
51. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців // Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном. - Нью-Йорк: Колумбійський університет, 1993. - С.7-49.
52. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: історико-літературний нарис. - Ужгород: Карпати, 1991. - 61с.
53. Мишанич О. Ідейні витoki новітнього "карпаторусинства" // "Карпаторусинство": історія і сучасність: Доповіді на I Конгресі Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня-3 вересня 1990 р.) та I Конгресі республіканської асоціації українців (Київ, 20-23 грудня 1990 р.). - К.: Обереги, 1994. - С.39-50.
54. Мишанич О. Політичне русинство-сепаратизм у дії // Літературна Україна. - 1999. - 13 травня. - С.2.
55. Мишанич О. Політичне русинство-українська проблема: Доповідь на III Конгресі Міжнародної асоціації українців (Харків, 26-30 серпня 1996 р.). - К.: Обереги, 1996. - 32с.
56. Мишанич О. Самозванні "батьки" і "вожди" "русинського народу" // Літературна Україна. - 1997. - 6 лютого. - С.3.
57. Мишанич О. Шлях політичного русинства на Закарпатті-дорога в нікуди // Срібна Земля. Фест. - 1999. - 27 травня - 2 червня. - С.15.
58. Мишанич О.В. В політичній пробірці-русинство // Віче. - 1996. - №11. - С.91-101.
59. Мишанич О.В. Карпати нас не розлучать: літературно-критичні статті і дослідження. - Ужгород: Срібна Земля, 1993. - 282с.
60. Мишанич О.В. Політичне русинство і що за ним: науково-публіцистичні праці. - Ужгород: Гражда, 1993. - 48с.

61. Мишанич О.В. Політичне русинство- українська проблема // Сучасність. - 1996. - №7-8. - С.140-149.
62. Мишанич О.В. Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму. Док. на IV Міжнар. конгр. Українців (м.Одеса, 26-29 серп. 1999 р.). - К.: Обереги, 1999. - 48с.
63. Мишанич Ф. Боротьба за державність України в економічних структурах Закарпатської області на сучасному етапі // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). - Ужгород: Гражда, 1994. - С.173-182.
64. Мушинка М. Політичний русинізм на практиці. - Львів-Ужгород-Торонто: Хрест, 1993. - 28с.
65. Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді. - К.: Україна, 1991. - 238с.
66. Павлюк С. Небезпека штучних спроб розколотися людей, або ще раз про політичне русинство // Карпатська Україна. - 1992. - 24 вересня. - С.2.
67. Панчук М. Політичне русинство // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. - К.: Політична думка, 1997. - С.319-333.
68. Панчук Май. Політичне русинство в Україні // Політична думка. - 1995. - №2-3. - С.116-123.
69. Пелін А. Между Европой и миром восточных славян // РІО-інформ. - 1998. - 10 березня. - С.8.
70. Пелін А. Фазы этногенеза наиболее распространенных этнических групп Закарпатья. Этносоциологический аспект // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. - С.203-206.
71. Пелін А.В. Динамика межэтнических отношений Закарпатья 1995-1998 годов // Ученые записки Симферопольского государственного университета. - Симферополь, 1999. - №11. - С.76-84.
72. Пелін А.В. Различия между официальной статистикой и результатами социологического исследования по проблемам национальных меньшинств в Закарпатье // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". - Ужгород: Патент, 1997. - С.199-213.
73. Пелін А.В., Голубева А.В. Конфликтный потенциал межэтнических отношений на Закарпатье и механизм его нивелирования // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". - Ужгород: Патент, 1997. - С.63-66.
74. Пелін О. Умови міжетнічного миру в Карпатському регіоні (проблема війни і миру у світлі міжетнічної толерантності в Карпатях) // РІО-інформ. - 1998. - 14 квітня. - С.4.
75. Пилинський Я. Карпаторусинізм: народження нової нації чи політична гра? // Пам'ять століть. - 1998. - №5. - С.67-83.
76. Поп І. Homo totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми // Карпатський край. - 1996. - №5-7. - С.4-22.
77. Поп ІІ., Галас В.І. Крах унітаризму і проблеми європейського федералізму // Матеріали науково-практичної конференції "Міжетнічні відносини в Закарпатті: історія, сучасні проблеми". - Ужгород: Патент, 1994. - С.13-15.
78. Професор Василь Маркусъ: "Доля Закарпаття вирішена раз і назавжди" // Розбудова держави. - 1996. - №9. - С.38-40.
79. "Русинська" тематика на всесвітньому форумі українців // Дукля. - 1992. - №5. - С.46-49.
80. "Сі-Ай-Ей, ФБІ, ЦСІС, КГБ, ШПБ- все це сміх..." / Олесь Мушинка (Тришів) бесідує з П.-Р. Магочі (Торонто) // Карпатський край. - 1994. - №1-2. - С.4-6.
81. Сочка-Боржавин В. Історія об'єднання ім. А.Духновича и народних домів русинів. - Ужгород: ВЕТА-Закарпаття, 1997. - 40с.
82. Тиводар М. Етнічні потвори // Календар "Просвіти" на 1997 рік. - Ужгород: Закарпатське крайове товариство "Просвіта", 1997. - С.57-58.
83. Тиводар М. Новітнє русинство- пережиток геополітичних інтересів першої половини ХХ століття // Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.): Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ

- Закарпатського обласного комітету у справах преси та інформації, 1997. - С.179-182.
84. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX-першої половини XX ст.) // Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII-XX ст. Сатуріса-Карпатика. - Випуск 6. - Ужгород: Патент, 1999. - С.4-64.
85. Тиводар М.П. Закарпаття: народознавчі роздуми. - Ужгород: Карпати, 1995. - 208с.
86. Тиводар М.П. Політичне підґрунтя псевдотеоретичних пошуків "закарпатського багатонаціонального народу" // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). - Ужгород: Гражда, 1994. - С.249-262.
87. Тиводар М.П. Початки становлення української національної свідомості на Закарпатті // Українська мова на Закарпатті: у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). - Ужгород: Патент, 1993. - С.298-303.
88. Тидір В. Доросла гра на свіжому повітрі, або як мислить "председатель временного правительства" // Орбіта-логос. - 1996. - 31 жовтня. - С.4.
89. Токар П. Кто мы есьме? Проблеми карпатських русинів та автономізації в соціально-політичній й національно-культурній орієнтації населення Закарпаття // Подкарпатська Русь. - 1992. - 10 серпня. - С.2.
90. Токар П.В. Проблеми карпатських русинів та автономії в соціально-політичній й національно-культурній орієнтації населення Закарпаття // Сатуріса-Карпатика. Випуск 3. До 50-річчя Ужгородського державного університету. - Ужгород: Патент, 1995. - С.115-119.
91. Украинские Карпаты. Культура / Болтарович З.Е., Голубец О.М., Гошко Ю.Г. и др. - К.: Наук. думка, 1989. - 200с.
92. Федака П. Роль і значення товариства "Просвіта" в національно-культурному відродженні закарпатських українців // Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. Річник I (XV). - Ужгород: Закарпатське крайове товариство "Просвіта", 1996. - С.12-20.
93. Фединишинець В. Історична метафора професора Магочія, або вчений від Бога. - Ужгород: Патент, 1995. - 272с.
94. Фединишинець В. Мирна наша русинська путь. Есеї. - Прешов: Русинська оброда, 1992. - 112с.
95. Фединишинець В. Чи перспективна ідея панславізму на сучасному етапі? // Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в XIX-XX ст. Доповіді наукового семінару, присвяченого Слов'янському з'їзду в Празі. - Ужгород: Копріпрінт, 1999. - С.37-43.
96. Фединишинець В.В. Закінчити розпочате будителями. Полемічний лінгвосей. - Ужгород: Патент, 1998. - 24с.
97. Фединишинець В.В. Прогноз-гіпотеза функціонування української мови на історичній Підкарпатській Русі в районі 2000-ного року // Українська мова на Закарпатті: у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). - Ужгород: Патент, 1993. - С.308-314.
98. Фединишинець М. Карпатська мандрівка американського професора або субота русинський день. - Ужгород: Мистецька лінія, 1999. - 24с.
99. Федьківський В. Карпато-рутени у ХХІ сторочі. Статті та есеї. - Ужгород: Сад журналу "Айно", 1999. - 128с.
100. Федьківський В. Мы русины- неба сыны. Пять эссе. - Ужгород: Патент, 1995. - 100с.
101. Федьківський В. Я есмь вечный русин. Историко-философские эссе (Десет). - Ужгород: Патент, 1995. - 320с.
102. Чучка П. Закарпаття: українці і русинство // "Карпаторусинство": історія і сучасність: Доповіді на I Конгресі Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня-3 вересня 1990 р.) та I Конгресі республіканської асоціації українців (Київ, 20-23 грудня 1990 р.). - К.: Обереги, 1994. - С.51-61.